

GUNNAR ALEXANDERSSON

Kritik av centralortsteorin

Akademiska tråtor kan förefalla lekman-
nen abstrakta och världsfrånvända, en
argsint strid om påvens skägg. Men en så-
dan polemik kan också beröra centrala
samhällsproblem och vara välvillig i to-
nen. Vid sakkunnigbedömningar kunde
polemisk argumentering kanske vara ett
alternativ till den refererande, som tenderar
att bli intetsägande. Nedan följer ett
exempel.

Jag har tidigare uttryckt skepsis mot
den centralortsteoretiska modell som X
använt men samtidigt framfört min upp-
skattning för det sätt på vilken undersök-
ningen genomförts. För Christaller var
detaljhandeln det fundamentala i stadens
funktioner¹. I egna studier av det ameri-
kanska stadssystemet² visade jag att de-
taljhandeln i de flesta orter till största de-
len är ett passivt element och att industrin
i flertalet orter är det viktigaste dynamis-
ka inslaget. Med det egna landets verklig-
het för ögonen påpekar X att industrin
nog ändå är viktig, vilket visar på hans ve-
tenskapliga kvaliteter. Om modellen inte
stämmer med verkligheten är det fel på
modellen och inte på verkligheten.

Man kanske inte behöver gå så långt
som den amerikanska ekonomen Jane Ja-
cobs i ett nyutkommet verk³, i vilket hon
förkastar alla former av nationalekonomi
som irrelevanta och menar att de dyna-
miska städernas funktionssätt förklarar
världsekonomin.

Jacobs är Christallers motsats. Chris-
taller säger att industrin inte är någon
egentlig stadsnäring, vilket förvisso gäll-
de under den förindustriella tiden då vat-

tenkraft, vind och skog svarade för ener-
gin och industrin (garverier, kvarnar,
masugnar, stångjärnshammare etc) över-
vägande låg på landsbygden.

Som framgår av gamle Adam Smith⁴
var Christallers teori haltande även när
handel och hantverk var de viktigaste
stadsnäringarna: hamnstaderna tendera-
de att vara mycket större än inlandsstä-
derna trots att deras omland ofta bara var
en halv hexagon.

Jacobs använder 'importreplacing in-
dustries' som ett nyckelbegrepp. Bildas
sådana är en stadsregion vital – i annat
fall stagnerar den och dör. Som exempel
kan nämnas stadsregioner som Buenos
Aires och Montevideo, där jordbruks-
produkter är den viktigaste exporten och
importen består av konsumtionsvaror.
Den verkliga dynamiken i ekonomin
uteblir.

Motsatsen är sekelskiftets Osaka, där
man efter att ha importerat engelska
bomullsvaror gått över till att importera
spinn- och vävmaskiner och tillverkat inte
bara för den japanska marknaden utan
även börjat exportera; senare gick man
också över till att exportera japanska tex-
tilmaskiner som man utvecklade och gjor-
de bättre än de brittiska. Man hade fått
en dynamisk exportekonomi som föga
hade med den omgivande hexagonen att
göra.

Christaller och Jacobs kan inte båda ha

¹ Christaller, W., *Die zentralen Orte Süddeutschlands*. Jena, 1933.

² Alexandersson, G., *The Industrial Structure of American Cities* Stockholm, Lincoln, London, 1956.

³ Jacobs, J., *Cities and the Wealth of Nations – Principles of Economic Life*. New York, 1984.

⁴ Smith, A., *The Wealth of Nations*. London, 1776.

GUNNAR ALEXANDERSSON
är professor i internationell
ekonomisk geografi vid Handels-
högskolan i Stockholm.

rätt. Jag har i W William-Olssons⁵ efterföljd sedan länge tagit parti för den grundståndpunkt som Jacobs nu för fram med stor elegans och som jag själv drev i min bok om det amerikanska stadssystemet. En ännu tidigare föregångare till Jacobs var faktiskt Adam Smith.

Många stora och små invändningar kan resas mot Jacobs argumentering. Bland annat behövs nog någon slags nationalekonomi för att förklara skillnaderna i spelregler för exempelvis svenska och japanska stadssystem – inkomstskatter, sparkvoter etc. Men i princip är Jacobs teori sund och avspeglar 1980-talets verklighet bättre än Christallers statistiska modell, baserad främst på Gradmanns empiriska arbeten från 1910-talets Sydtykland.

Efter denna långa utveckling vill jag betyga min högaktning för Xs omsorgsfulla materialinsamling, kartering och presentation. De stadsgeografiska arbetena i hans produktion har stort meriteringsvärde. Att X för drygt femton år sedan i likhet med många andra valde en teori som blivit standard i läroböckerna bör inte läggas honom till last.

Men det förtjänar påpekas att han med den andra teorin rimligen skulle ha koncentrerat sig på att belysa industriföretagens utvecklingsstrategier och förutsättningarna för nybildning av industriföretag och industriinriktad serviceverksamhet i undersökningsområdet. Den teorin skulle ha varit mera i linje med den faktiska beslutsprocessen inom expanderande företag som skapar tillväxt i de undersökta orterna, dvs i första hand industriföretag.

Den för tätorternas exportekonomi viktigaste interaktionen är den som berör industriföretaget och andra exportföretag i orten – universitet, storbanker, försäkringsföretag, grosshandel, konsulter etc – och inte eventuell detaljhandelsförsäljning till kunder utanför tätortens gränser, som Christaller på sin tid ansåg. Industriföretagen, grossisterna och andra exportinriktade näringar (även de som svarar för 'osynlig' import och export som redier, flygbolag, resebyråer etc) interagerar (eller samspelar, som fotbollsspelarna säger) ofta med orter som ligger på andra sidan jordklotet.

På så sätt definierad är de små tätorternas export relativt viktigare än de storas, de storas viktigare än det lilla landets (nota bene, om det lilla landet är större än den stora stadsregionen, vilket inte alltid är fallet) och det lilla landets viktigare än det storas, allt under förutsättning av ungefär likvärdig utvecklingsnivå.

Som bekant är den amerikanska exporten 6–8 procent av BNP, den japanska ca 12 procent, den västtyska och brittiska ca 25 procent och den svenska drygt 30 procent. Mina beräkningar visade att exportnäringarna 1950 sysselsatte 62 procent av de förvärvsarbetande i amerikanska städer på 10–20 tusen invånare och dessa beräkningar konfirmerades av ett par betalningsflödesundersökningar som gjorts tidigare för individuella städer i den storleksordningen.

Edward Ullman⁶ beräknade i en liknande studie av de amerikanska städerna regressionslinjen för exportnäringarnas andel av den totala befolkningen i respektive storleksgrupper och extrapolerade därefter linjen uppåt och nedåt. Linjen träffade 100-procentpunkten vid genomsnittsfamiljen och 0-procentpunkten vid ett värde motsvarande världsbefolkningen. Familjen är till 100 procent beroende av sin 'export' och världsbefolkningen har tills vidare ingen utförsel. Precisionen i observationerna är dock sådan att utfallet av beräkningarna knappast kan betraktas som något annat än en lustig slump.

X och jag tillhör motsatta skolor – han den som dominerat under ett par decennier, inte minst bland regionplanerare och geografer i Norden, jag en som diskuteras livligt på 1950-talet och som nu tycks vara på väg tillbaka om man får döma av regionalpolitisk praxis i många länder men mest tydligt kanske i Frankrike.

En bärande teori i svensk regionalpoli-

⁵ William-Olsson, W, *Stockholms framtida utveckling*. Stockholm, 1941. Se också hans ekonomiska kartor över Sverige [1946] och över Europa [1952] med kommentarer. Dessa vaggkartor är nyttiga för reflektioner över vad som sagts ovan om de två synsätten på stadssystemen i världen. Boken föreligger i faksimilupplaga.

⁶ Ullman, E L, Dacey, M F & Brodsky, H, *The Economic Base of Cities*. Seattle, London, 1971.

tik har varit centralortsteorin — som i Sverige upphöjts till officiell regional planeringsdoktrin⁷ och ute i kommunerna lett till dråpliga uppgörelser om vad som skall satsas på 'centralorten' och vad som skall gå till övriga orter i de nya storkommunerna.

En annan är det franska begreppet tillväxtpol eller tillväxtcentrum, dit statens regionalpolitiska stöd bör koncentreras. Det senare har livligt uppskattats av de utvalda orterna men foga av de övriga.

Tillväxtpolteorin ligger sedan någon tid på hyllan för misslyckade teorier, bl a i Frankrike, där DATAR nu hjälper utländska dotterföretag hitta den ort som från företagets synpunkt är den lämpligaste, utan hänsyn till regionplanerarnas önskemål. Lokaliseringen blir resultatet av en sökprocess inom företaget. Ute i de mindre städerna bildar man grupper som skall hjälpa utlänningarna att klara av den kommunala byråkratin men också hjälpa dem känna sig hemma, i den mån utländsk personal knyts till dotterföretagen.

Den faktiska utvecklingen i industriländerna med marknadsekonomi sedan 1960, med stor folkökning i små tätorter och liten ökning eller minskning i stora och medelstora, 'the urban turnaround', har tagit planerarna på sängen. Den borde dock ha kunnat förutses som en logisk konsekvens av övergången från ångma-

skincentrerad teknik före andra världskriget till en el- och oljemotorcentrerad teknik, den förra kompletterad med elektronik.

Förkrigstekniken gav stora fördelar åt stora städer och stora industriområden dit människorna strömmade på jakt efter jobb. Efterkrigstekniken är ekonomiskt lika tillgänglig överallt. Den lilla orten har många miljömässiga fördelar och numera också god tillgänglighet till kultur av alla slag.

'The idiocy of rural life' var kanske ett omdöme även bland andra i den övre medelklassen när Karl Marx skrev ned det. Få människor i västvärlden tänker i dag i de banorna. Genom strukturomvandlingen har exempelvis en tysk 'Dorf' i realiteten förvandlats till en 'Kleinstadt'. Man måste ha hygglig ekonomi för att kunna bo utanför staden i en 'Dorf'. Det är på intet sätt socialt deklasserande att ha en Dorf-adress i Västtyskland, men val i Osteuropa, som inte hängt med i utvecklingen.

⁷ Att Christaller under sin livstid ej blev profet i sitt hemland hangde samman med att han omväxlande varit medlem av de nationalsocialistiska och kommunistiska partierna, vilket i efterkrigstidens Västtyskland var en belastning. Han har via Förenta staterna, Storbritannien och Sverige så småningom accepterats även i sitt hemland; hans bok har utkommit i faksimilupplaga.